

NEOREALİZMİN GÜVENLİK OLGUSUNA YÖNELİK VARSAYIMLARI BAĞLAMINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA SURİYE KRİZİ SÜRECİ

*Latif PINAR

ÖZET

Tarih boyunca merkezi ve çok stratejik bir yer olma özelliğini bünyesinde barındıran Ortadoğu, Türkiye'nin geçmişten günümüze, dış politik tutum ve davranışlarına yön veren gelişmelerin yaşandığı bir bölge olmuştur. Öyle ki söz konusu bölgede meydana gelen ve Arap Baharı olarak nitelendirilen toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasının ardından gelişen Suriye iç savaşı, bu durumu açık bir biçimde göstermiştir. Bu bağlamda Suriye'de yaşanan iç savaşın Türkiye-Suriye ilişkilerine ve Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikasına olan etkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışma, bahsi geçen iç savaşın Türkiye-Suriye ilişkilerine ve Türkiye'nin bu ülkeye yönelik dış politikasına olan etkilerini, Neorealizmin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımları çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neorealizm Güvenlik Olgusu, Türk Dış Politikası, Suriye Krizi, Türkiye-Suriye İlişkileri

* Dr. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,

SYRIA CRISIS PERIOD IN TURKISH FOREIGN POLICY IN TERMS OF NEOREALISM ASSUMPTIONS DIRECTED TO SECURITY CONCEPT

ABSTRACT

The Middle East having the characteristic of being a central and strategic point through the history have been a region that hosts the developments from past to present that direct Turkish foreign policies and behaviours. In reality, this situation was proved obviously by the civil war that developed after the social acts – Arab Spring- occurred in the mentioned region and spread to Syria. In these sense, examining the effects of civil war in Syria relations and Turkey’s foreign policy directed to Syria is of crucial importance. As a matter of fact, this study aims to analyze the effects of mentioned civil war on Turkey-Syria relations and Turkey’s foreign policy directed to Syria in the framework of assumptions concerning the security perspective of Neorealism.

Key Words: Security Concept in Neorealism, Turkish Foreign Policy, Syria Crises, Turkey-Syria Relations

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde genel itibariyle gerilimlerle dolu bir seyir izleyen Türkiye-Suriye ilişkilerinde, 2000’li yıllarda dikkate değer bir gelişme yaşanmıştır. İki ülke ilişkilerinde meydana gelen bu gelişme özellikle Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilen Komşularla Sıfır Politikası yaklaşımının 2002 yılında uygulamaya konulmasının ardından büyük bir ivme kazanmış ve iki ülke geçmişte hiç olmadığı kadar birbirleriyle yakınlaşmıştır. Türkiye ile Suriye arasında bilhassa ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda meydana gelen bu yakınlaşma, taraflarca 2009 yılında imzalanan “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması” ile doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak iki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan bu pozitif atmosfer, Arap Baharı olarak nitelendirilen toplumsal hareketlerin Suriye’ye sıçramasının ardından bu ülkede gelişme gösteren iç savaş neticesinde ortadan kalmıştır. Öyle ki Türkiye-Suriye ilişkileri, Suriye iç savaşının ardından geçmişte olduğu gibi sorunlarla dolu bir nitelik kazanmış ve bu iç savaşın ilerleyen dönemlerinde ise tamamen kopmuştur. Bu durum Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politikasında geniş kapsamlı değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Nitekim Türkiye 2002 yılı itibariyle Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği Suriye politikasını terk etmiş ve bu ülkeye karşı güvenlik öncelikli bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Bu çerçevede çalışma, Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan ülkelerin halkları tarafından, bulundukları ülkelerin antidemokratik rejimlerinin, yönetimlerinin ya da yöneticilerinin değişmesi gayesiyle gerçekleştirilen halk hareketlerinin¹ Suriye’ye sıçramasının ardından bu ülkede ortaya çıkan iç savaşın, Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politikasına olan etkilerinin irdelenmesi amacını gütmektedir.

¹ Davut Buzkıran ve Hüseyin Kutbay, “Arap Baharının Türkiye’ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s. 149.

Çalışmada “Suriye iç savaşının ortaya çıkışıyla birlikte Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politikasında meydana gelen değişikliğin Neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarıyla örtüşüp örtüşmediğinin tespit edilmesi sorusuna cevap aranmaktadır”. Çalışmanın hipotezi ise şu şekilde formüle edilmiştir: “Suriye iç savaşının ortaya çıkmasının ardından Türkiye’nin Suriye’ye karşı izlemeye başladığı güvenlik öncelikli dış politika, Neorealizmin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir”.

Çalışmanın planı ise şu şekilde biçimlendirilmiştir: Çalışmanın birinci bölümünde, Neorealist yaklaşımın güvenlik olgusuna yönelik temel varsayımları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihsel arka planı irdelenmiştir. Bu bağlamda özellikle iki ülke ilişkilerinin geçmişte gerilimlerle dolu bir seyir izlemesine sebep olan sorunlar belirlenmiş ve hemen ardından iki ülke ilişkilerinde meydana gelen yakınlaşmanın sebepleri tespit edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Suriye Krizi süreci ve süreçte Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politik yöneliminde meydana gelen değişiklikler Neorealizmin güvenlik olgusuna yönelik merkezi varsayımları çerçevesinde analiz edilmiştir.

Neorealist Teorinin Güvenlik Olgusuna İlişkin Varsayımları

Realizmin merkezi önermeleri üzerine kurgulanmış olan ve devletler arasında yürütülen ilişkileri uluslararası sistemin anarşik yapısı, güç ve güvenlik gibi kavram ve olgular vasıtasıyla açıklamaya çalışan Neorealist teori², uluslararası ilişkilerde güvenlik olgusuna büyük bir önem atfetmektedir. Nitekim Neorealist

² Ayşegül Sever, *Türkiye’nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13.

yaklaşımına göre “güvenlik, bir devletin sahip olabileceği en önemli amaçtır”³. Uluslararası ilişkilerin geneline olduğu gibi güvenlik olgusuna da devlet merkezli olarak bakan Neorealist teori, uluslararası sistem içerisinde devletler arasında düzeni sağlayacak üstün bir otoritenin bulunmadığını⁴, bu durumun sistemsal açıdan anarşik bir yapının ortaya çıkmasına neden olduğunu ve uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olmasının ise devletlerin kendilerini korku ve güvensizlik içerisinde hissetmeleri sonucunu doğurduğunu belirtmektedir⁵. Zira Neorealizme göre, uluslararası anarşik sistem içerisinde çıkarları peşinde koşan devletler kesin bir biçimde savaşların ortaya çıkmasına neden olurlar⁶.

Neorealist yaklaşım anarşik bir uluslararası sistem içerisinde bulunan devletlerin öncelikli amaçlarının güvenliklerini korumak⁷ ve hatta maksimize etmek olduğunu iddia etmekte⁸ ve devletlerin bu amaçlarını yalnızca kendi kapasitelerine, kendi yeteneklerine ve kendi kaynaklarına güvenerek gerçekleştirmeleri gerektiğini ileri sürmektedir⁹. Ayrıca Neorealist kuram, anarşik bir uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin, ancak geleceğe yönelik güvenlik tehditlerini ortadan kaldırdıktan sonra daha fazla güç elde etme gibi diğer amaçları için çaba sarf edebileceklerle-

³ Bilal Karabulut, *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Kitabevi, Ankara, 2011, s.63.

⁴ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, California and Massachusetts, 1979, s. 102.

⁵ Tayyar Arı, “Türk-Amerikan İlişkileri: Sistemdeki Değişim Sorunu mu?” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 4, Sayı 13, 2007, s.21.

⁶ Kenneth N. Waltz, *İnsan Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, Çev: Enver Bozkurt, Selim Kanat ve Serhan Yalçın, Asil Yayın, Ankara, Nisan 2009, s. 220. Ayrıca Bkz: Howard Williams, Morhead Wright ve Tony Evans, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Çev: Asena Günalp, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2007, s. 317-318.

⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık, 6. Baskı, Bursa, 2010, s. 188.

⁸ Kamer Kasım, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya Güvenlik Politikaları” *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, No 1, 2006, s. 20.

⁹ Evren Balta Paker, *Küresel Güvenlik Kompleksi Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 169.

rini kabul etmektedir¹⁰. Bu bağlamda Neorealizm, anarşik bir ortamda güvenliğin en üst seviyede bir emir gibi olduğunu vurgulayarak ve devletlerin ancak kendi varlıklarını güven altına aldıktan sonra kazanç ve güç gibi diğer hedeflerinin peşinden koşabileceğini ileri sürmektedir¹¹. Neorealizm'e göre: Uluslararası alanda savaşın yaşanması, aynen "yağmurun yağması gibi her zaman gerçekleşebilecek bir olaydır". Devletler arasında kısmi işbirlikleri olabilir ancak bu işbirliklerinin belirli sınırları bulunmaktadır. "Bu sınırlar herhangi bir seviyedeki işbirliğinin yok edemeyeceği hakim güvenlik rekabeti mantığına dayanmaktadır". Uluslararası alanda devletlerin yürütmekte olduğu güç mücadelesi içerisinde uzun sürecek bir barışın sağlanması da söz konusu olamaz¹². Tüm bunların yanı sıra Neorealizm, devletlerin güvenliklerini sağlamalarında ve devam ettirebilmelerine yönelik olarak bilhassa askeri güce özel bir vurgu yapmakta, fakat bununla birlikte, gücün ekonomik boyutunu da önemseyerek uluslararası ilişkileri dair değerlendirmelerinin içerisinde dahil etmektedir¹³.

Dolayısıyla Neorealizm, uluslararası alanda hareket etmekte olan bir devletin diğer devletlerle yürütmekte olduğu ilişkilerinde şiddetin ortaya çıkmasını kuvvetli bir olasılık olarak görmekte ve bu doğrultuda tüm devletlerin her an güç kullanabileceğini vurgulayarak devletlerin öncelikli olarak güvenliklerini sağlayacak önlemler almaları gerektiğini iddia etmektedir¹⁴.

¹⁰ Oktay F. Tanrısever, "Güvenlik", *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Atilla Eralp(ed), İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2011, s. 116.

¹¹ Muhittin Demiray ve İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, Ağustos 2008, s. 151.

¹² John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 72-73.

¹³ Karabulut, a.g.e., s. 63.

¹⁴ Sinem Akgül-Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Koppenag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, Yaz 2011, s. 50.

Türkiye-Suriye İlişkilerinin Kısa Tarihi

Suriye, kuruluşundan itibaren, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikası üzerinde negatif düzeyde etki oluşturan tutum ve davranışlar sergileyen bir ülke olmuştur¹⁵. Özellikle Soğuk Savaş döneminde son derece belirginleşmiş olan bu durumun Soğuk Savaş sonrası süreçte de geçerliliğini devam ettirmiştir. Bu durum Suriye'nin Türkiye tarafından sürekli bir biçimde sorun üreten bir ülke olarak algılanmasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerinde, uzunca bir süre söz konusu algı doğrultusunda hareket etmiş ve bu ülkeye karşı önyargılı bir şekilde yaklaşmıştır. Ancak 2002 sonrasında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yaklaşımında büyük bir değişiklik meydana gelmiştir. Öyle ki Türkiye, söz konusu tarihte uygulamaya koyduğu Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı vasıtasıyla Suriye'yi, kendisi açısından sorun üreten bir ülke olmaktan çıkartmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, Suriye ile olan ilişkilerini normalleştirmek ve mümkün olduğunca geliştirmek adına, bu ülkeye yönelik olarak iyi niyet ve dostluk esasına dayanan bir takım dış politik girişimlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye, bu dış politik girişimlerden, bölgesel konjonktürde meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere paralel olarak Suriye'de yaşanan gelişmeler¹⁶ neticesinde, geçerli sonuçlar edememiştir.

Türkiye-Suriye ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde, genel olarak gerilimli bir seyir izlemiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin gerilimli bir seyir izlemesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Ancak bu sebepler arasında en çok öne çıkanlar ve taraf-

¹⁵ Şatlık Amanov, "Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Türel Yılmaz- Mehmet Şahin(ed), Platin Yayınları, Ankara, Ekim 2004, s. 221.

¹⁶ Müjge Küçükkeleş, "Arap Birliği'nin Suriye Politikası", *SETA Analiz*, Sayı 51, Mart 2012, s. 5.

lar arasında yürütülen ilişkilere olan etkileri, şu şekilde izah edilebilir¹⁷: Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasının en önemli sebeplerinden biri Hatay meselesidir. 1930'ların sonlarında yaşanan ve Hatay vilayetinin Türkiye'ye katılmasıyla neticelenen bu mesele iki ülke arasındaki ilişkilerde derin yaraların açılmasına neden olmuştur. Nitekim Suriye, bu meselenin cereyan etmesinin ardından Hatay'ın Fransa tarafından haksız bir şekilde Türkiye'ye verildiği iddiasında bulunmuş ve bu iddiasını uzun bir süre devam ettirerek tarihsel bir düşmanlığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasına yol açan önemli sebeplerden bir diğeri ise, Soğuk Savaş mücadelesinin beraberinde getirdiği bloklaşma ve bu bloklaşmanın tarafların dış politik algılamalarına olan etkisidir. Öyle ki söz konusu mücadele sürecinde iki ülkenin karşıt bloklar içerisinde yer almaları, birbirlerini düşman olarak algılamalarına neden olmuş ve bu durum ikili ilişkilerin seyrine önemli ölçüde etki etmiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinin kötüleşmesine neden olan bir diğer kayda değer sebep de, su sorunudur. Özellikle Türkiye'nin kendi toprakları içerisinde doğan Fırat ve Dicle nehirlerinin değerlendirilmesine yönelik projeleri, su sıkıntısı yaşamakta olan Suriye'nin tepkisini çekmiştir. Nitekim Suriye, Türkiye'nin söz konusu su kaynaklarına yönelik projelerine karşısında bölgesel düzeyde girişimlerde bulunarak Türkiye aleyhinde bir dış politika yürütmüştür. Suriye'nin bu dış politik girişimleri tarafların birbirlerine karşı duydukları güvensizliğin derinleşmesine neden olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkilerinin zedelenmesinin altında yatan bir başka sebep de, Suriye'nin Türkiye aleyhinde faaliyette bulunan bölücü terör örgütü PKK'ya vermiş olduğu etkin destektir. Suriye'nin söz konusu terör örgütünü kendi topraklarında barındırması ve bilhassa terör örgütü liderini himaye etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin zarar görmesine sebebiyet vermiştir.

¹⁷ Özlem Tür, "21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Ortadoğu", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu, -Nurcan Özgür Baklacioğlu-Özlem Terzi(ed), Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 593-595.

Ancak 1990'ların sonlarında, Türkiye ile Suriye arasında yürütülen ilişkilerin niteliğinde, dikkate değer bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Nitekim 1998 yılında, PKK terör örgütünün Suriye'deki yapılanmasının sona erdirilmesine ilişkin olarak düzenlenen Adana Mutabakatının imzalanması ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkilerinde normalleşme dönemine girilmiştir¹⁸. 2000 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması ise özellikle Suriye tarafında büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve bu girişim iki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen normalleşmesin sembolü olarak lanse edilmiştir¹⁹. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkiler çatışmacı bir zeminde stratejik nitelikte bir işbirliğine doğru evrilmeye başlamıştır.

2002 yılı sonrasında ise Türkiye-Suriye arasında yürütülen ilişkilerde yeni bir sürece girilmiştir. Türkiye 2002 yılından itibaren yeni dış politika anlayışının temel nüvesini oluşturan Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde, Suriye ile olan ilişkilerini, ülkenin sahip olduğu iç dinamiklerden yararlanarak geliştirme gayreti içerisine girmiş ve bu yönde bir takım dış politik girişimlerde bulunmuştur²⁰. Türkiye'nin bu girişimlerine Suriye'nin de olumlu karşılık vermesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu ilerleme, tarafların aralarında oluşan diyalog sürecini ve işbirliği anlayışını stratejik bir aşamaya taşımak istediklerini ve bunu gerçekleştirecek gerekli mekanizmaları kuracaklarını açıklamalarıyla birlikte daha da belirginleşmiştir²¹. İki ülke yaptıkları bu açıklamanın ardından söz konusu mekanizmanın kurulmasına yönelik ciddi bir çalışma başlatmışlardır. Nitekim bu

¹⁸ Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasal Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, Sayı 8, 2007, s. 109.

¹⁹ Tür, a.g.e., s. 595.

²⁰ Oytun Orhan, "Reyhanlı Saldırısı ve Türkiye'nin Suriye İkilemi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013, s. 11.

²¹ Veyssel Ayhan, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, Kasım 2009, s. 31

çalışmanın sonucunda Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerin ekonomiden enerjiye, toplumsal etkileşimden ortak eğitim faaliyetlerine ve güvenlik alanına kadar çok geniş bir yelpazede ve somut bir şekilde geliştirilmesini amaçlayan Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyini kuran anlaşmayı imzalamışlardır²². Bu anlaşmanın imzalanmasının ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir yakınlaşma gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu yakınlaşma çok uzun soluklu olmamıştır. Nitekim Ortadoğu bölgesinde yaşayan halkların demokrasi, insan hakları ve özgürlük talepleri doğrultusunda başlattıkları toplumsal ayaklanmaların 2011 yılında Suriye'ye sıçraması sonrasında bu ülkede yaşanan gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden bozulmasına hatta kopmasına sebep olmuştur²³. Dolayısıyla Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı doğrultusunda Suriye ile olan ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelik girişimleri, kısa vadede kendisinden beklenen sonuçları vermiş olsa da uzun vadede Ortadoğu bölgesinin siyasal konjonktüründe meydana gelen değişikliklerin etkisiyle beklenmedik bir şekilde başarısız olmuştur.

Suriye Krizi Süreci ve Türkiye'nin Suriye Politikası

Suriye Krizi, Arap Baharı süreci çerçevesinde Ortadoğu bölgesinde meydana gelen halk hareketlerin 2011 yılında Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede demokrasi, insan hakları ve özgürlük talepleri doğrultusunda barışçıl gösterilerde bulunan protestoculara ve bu gösterilere katılmayan bütün muhalif kesimlere, otoriter ve baskıcı rejiminin orantısız güç kullanmasının sonucunda ortaya çıkan iç

²²A.e., s. 31.

²³ Zafer Akbaş-Çiğdem Mutlu, "Uluslararası Politikada Irak ve Suriye'nin Sınırşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Nisan 2012, s. 216.

savaşı²⁴ tanımlamak amacıyla kullanılan bir kavramdır. Ortadoğu bölgesinde bilinen tüm parametrelerin değişmesine ve bu bağlamda söz konusu bölgenin istikrarsızlaşmasına sebep olan bu iç savaş²⁵, gerek Türkiye-Suriye ilişkilerinin niteliğinde gerekse Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikasında geniş kapsamlı değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur.

Esasında Türkiye, Suriye'de Arap Baharı süreci çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin ilk aşamasında “yarı ihtiyatlı-yarı pragmatik” bir dış politik tutum sergilemiş²⁶ ve bu dış politik tutumu doğrultusunda Suriye'deki otoriter rejime, sadece ve sadece halkının demokratik ve katılımcı taleplerini karşıladığı takdirde meşruluğunu devam ettirebileceğini²⁷, aksi halde ülkeyi belirsizliklerle dolu bir sürece doğru sürükleyeceğini bildirerek uyarmıştır. Ancak Suriye baskıcı rejiminin bu uyarıları dikkate almayarak halkına silah yoluyla müdahale etmesi sonrasında Türkiye, söz konusu rejime yönelik dış politik tutumunu bir anda değiştirmiş ve Suriye'ye yönelik dış politikasını bahsi geçen otoriter ve baskıcı rejimin iktidardan uzaklaştırılması üzerine kurgulamıştır²⁸.

Bu doğrultuda Türkiye, Suriye'deki antidemokratik rejimin yönetimden uzaklaştırılmasını kolaylaştırmak ve bu rejimin yönetimden uzaklaştırılması sonrasında oluşturulacak yeni Suriye'nin siyasi yapılanmasını yönlendirebilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur²⁹. Öncelikli olarak Türkiye, Suriye'deki dikta Esat rejiminin aleyhine ülke içerisinde faaliyette bulunan muhalif grupları, etki

²⁴ Muhittin Ataman, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA*, Rapor No: 6, Nisan 2012, s. 25-26.

²⁵ Yalım Eralp-Şadi Ergüvenç-Sönmez Köksal-Ümit Pamir-Mensur Akgün-Sylvia Tiryaki, “Suriye’ye Dikkat”, *Global Political Trend Center Political Brief*, PB No: 37, December 2013, s. 2.

²⁶ Tarık Oğuzlu, “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı 2, 2012, s. 55.

²⁷ A.e., s. 55.

²⁸ Yalım Eralp-Şadi Ergüvenç-Sönmez Köksal-Ümit Pamir-Mensur Akgün-Sylvia Tiryaki, a.g.e., s. 2.

²⁹ A.e., s. 2.

düzeylerini arttırmak amacıyla örgütlemeye çalışmıştır. Bununla birlikte Suriye'deki antidemokratik rejime karşı mücadele etmek amacıyla kurulan Suriye Ulusal Konseyi'nin İstanbul'da kurulmasına müsaade etmiş, Suriye'deki muhaliflerin Türkiye sınırları içerisinde temsilcilikler açmasına izin vermiştir³⁰. Ayrıca baskıcı rejimin zulmünden kaçan Suriyeli mültecilere topraklarını açmış, bu mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamış³¹ ve Suriye'deki dikta rejime karşı silahlı direnişte bulunan unsurların gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştır³². Bunlara ek olarak Suriye büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmiş³³, meşru bir yönetimin Suriye'de iktidarı devralmasına kadar otoriter yönetimle yapılan Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi mekanizmasını askıya almış, Suriyeli bazı yetkililerle iş adamlarının seyahat yasağı koymuş, bu kişilerin Türkiye'deki mal varlıklarını dondurmuştur³⁴.

Bunların yanı sıra, "Suriye ordusuna her çeşit silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikini durdurmuş ve üçüncü ülkelerden bu ülkeye silah ve askeri malzeme transferi için Türk topraklarının, sularının ve hava sahasının kullanılmasını yasaklamıştır³⁵. İlaveten, Suriye Merkez Bankasıyla ilişkileri askıya almış, Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal malvarlıklarını dondurmuş ve bu ülkenin ekonomisine zarar vermeye yönelik bir takım ekonomik tedbirleri uygulamaya koymuştur³⁶. Son olarak, Suriye'deki azınlık rejimin sona erdirilmesi amaçlayan ve bu yönde sınırlı girişimlerde bulunan başta ABD olmak üzere AB üyesi diğer Batılı ülkelerle ve Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan Arap ülkelerinin faaliyetlerini

³⁰Muhittin Ataman, a.g.e., s. 51.

³¹Özlen Çelebi, "İraklı ve Suriyeli Sığınmacılar Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Haydar Çakmak (ed), 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013, s. 423.

³²Haydar Çakmak, "Suriye Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Haydar Çakmak (ed), 2. Baskı, Kripto, Ankara, Eylül 2013, s. 440.

³³Murat Cemrek, "Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş", *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Birol Akgün(ed), SDE Analiz, Haziran 2012, s. 59.

³⁴Muhittin Ataman, a.g.m., s. 52.

³⁵A.m., s. 52.

³⁶A.m., s. 52.

desteklemiş³⁷ ve uluslararası alanda söz konusu rejime yönelik olarak uygulamaya konulan çeşitli yaptırımların hazırlanmasına öncülük etmiştir.

Dolayısıyla Türkiye, halkına yönelik olarak orantısız güç kullanarak hem ülkesinin hem de Ortadoğu bölgesinin güvenliğini tehlikeye atan baskıcı ve otoriter Esat rejiminin gücünün azaltılması amacıyla yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ancak Türkiye'nin bu çabaları, uluslararası sistem içerisinde yer alan küresel ve bölgesel aktörlerin söz konusu krize yönelik tutum ve davranışlarından ötürü sonuçsuz kalmıştır. Nitekim ABD ve AB ülkeleri, Suriye'deki otoriter rejimine karşı olmalarına rağmen, yaşamakta oldukları ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan ötürü Suriye krizi sürecine etkili bir şekilde müdahil olamamışlardır. Her ne kadar bu aktörler söz konusu kriz sürecinde Suriye'deki otoriter yönetimin aleyhine bir takım girişimlerde bulunmuş olsalar da bu girişimler yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte Ortadoğu bölgesi içerisinde yer alan Arap ülkelerinin Suriye Krizi hususunda ciddi fikir ayrılıkları yaşamaları³⁸, bu krize yönelik ortak bir politika belirleyememelerine ve bahsi geçen sürece yeterince etki edememelerine neden olmuştur. Tüm bu sebepler Türkiye'nin Suriye krizi sürecinde yalnız kalmasına ve Esat rejiminin yönetimden uzaklaştırılmasına yönelik girişimlerinin başarısız olmasına yol açmıştır. Rusya, Çin ve İran gibi küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye krizi sürecine aktif bir biçimde dahil olarak otoriter ve baskıcı Esat rejimini dış politik imkanlarının el verdiği ölçüde desteklemeleri ise, Türkiye'nin yalnızlığını ve girişimlerinin başarısız olmamasını pekiştirmiştir.

Arap Baharı süreci çerçevesinde yaşanan gelişmelerin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede cereyan eden iç savaşın ortaya çıkardığı negatif gelişme-

³⁷ A.m., s. 51.

³⁸ Kerim Has, "Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Suriye Krizi", *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analiz*, No 20, 2012, s. 2.

lerden en fazla etkilenen ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Öyle ki söz konusu iç savaş Türkiye üzerinde ekonomik, askeri, siyasal, toplumsal ve diplomatik açıdan etkisini yoğun bir biçimde hissettirmiştir³⁹. Özellikle iki ülkenin birbirleriyle sınır komşusu olması, bu etkinin düzeyinin son derece artmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye, Suriye'deki iç savaşın sonuçlanarak bu ülkenin bir an önce istikrara kavuşmasını istemiş ve bu yönde insani değerleri öne çıkartan ve mazlum olan toplumların yanında yer alan bir dış politik tutum içerisinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur⁴⁰. Ancak Türkiye'nin 2002 yılında uygulamaya koyduğu ve yakın kıta, kara ve deniz havzalarında yer alan bölgelerde bulunan başta komşular olmak üzere tüm ülkelerle olan ikili ilişkileri, iyi niyet ve dostluk çerçevesinde mümkün olduğunca geliştirmeyi amaçlayan yeni dış politik yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirildiği bu girişimler, Suriye'de istikrarın sağlanması hususunda başarılı olamamıştır.

Ayrıca Türkiye'nin Suriye Krizi sürecinde izlemiş olduğu dış politika ve bu dış politika doğrultusunda Esat rejimine yönelik girişimleri, iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir. Nitekim Suriye hava sahasını iptal eden Türk savaş uçağının Suriye tarafından düşürülmesi Türkiye-Suriye ilişkilerini son derece germiş ve iki ülke arasında her an bir çatışmanın cereyan edebileceği kuşkularını tırmanışa geçirmiştir. Bu olayın ardından Suriye toprakları içerisinde devam eden iç savaşın Türkiye sınırına kadar dayanması ve bunun sonucunda Suriye'den atılan füze mermilerin Türk topraklarına düşmesi, Türkiye'nin bu gelişmeler üzerine Suriye'ye yönelik angajman kurallarını değiştirerek topraklarına düşen füze mermi-

³⁹Kamuran Reçber-Veyssel Ayhan, "Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013, s. 325.

⁴⁰Yalım Eralp-Şadi Ergüvenç-Sönmez Köksal-Ümit Pamir-Mensur Akgün-Sylvia Tiryaki, a.g.e., s. 3-4.

lere aynı şekilde ateşle karşılık vermesi, iki ülke arasında çatışma yaşanabileceğine dair endişelerin hat safhaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu bağlamda Türkiye ile Suriye'nin, Suriye Krizi sürecinde karşı karşıya gelmeleri, Türkiye'nin bu ülkeye yönelik dış politikasının, Neorealist teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüşen bir biçimde, güvenlik öncelikli bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Öncelikli olarak Neorealizmin güvenlik olgusuna ilişkin önermeleri anarşik bir uluslararası sistem içerisinde faaliyetlerde bulunan devletlerin her an yıkıcı bir savaşla karşılaşabileceğini, bu nedenle devletlerin güvenliklerini en üst seviyeye çıkarmaları gerektiğini belirtmektedir. Nitekim Suriye ile yaşanan gelişmelere paralel olarak, ciddi bir savaş olasılığıyla yüzleşen Türkiye, söz konusu teorinin güvenlik olgusuna yönelik varsayımlarına uygun bir biçimde Suriye'ye karşı ulusal güvenliğini arttırmaya yönelik girişimlerine ağırlık vermiştir. Türkiye'nin ulusal güvenliğini arttırmaya yönelik girişimleri, yine Neorealizmin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarına paralellik arz eden bir şekilde ekonomik ve bilhassa askeri alanda kendisini yoğun bir biçimde hissettirmiştir. Öyle ki Türkiye, Suriye Merkez Bankasıyla ilişkileri askıya almış, Suriye hükümetinin Türkiye'deki finansal malvarlıklarını dondurmuş Suriyeli bazı yetkililerle iş adamlarının Türkiye'deki mal varlıklarını dondurmuş, Suriye sınırındaki askeri hareketliliğini arttırmış, Suriye'deki muhaliflere askeri açıdan yoğun bir desteklemiş ve uluslararası alanda Suriye'deki otoriter rejimin aleyhine askeri düzeyde alınan önlemlere katılım sağlamış, Suriye ordusuna her çeşit silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikini durdurmuş ve üçüncü ülkelerden bu ülkeye silah ve askeri malzeme transferi için Türk topraklarının, sularının ve hava sahasının kullanılmasını yasaklamış ve Suriye'ye yönelik angajman kurallarını değiştirerek askeri açıdan bu ülkenin gerçekleştirdiği saldırılara aynı şekilde karşılık vermeye başlamıştır.

Tüm bunların yanı sıra Türkiye, Neorealist kuramın güvenlik olgusuna yönelik varsayımları, uluslararası ilişkilerde kısmi nitelikte işbirliklerinin gerçekleştirilebileceğini, ancak gerçekleştirilen bu işbirliklerinin devletler arasındaki hakim güvenlik rekabetini sona erdirmeyeceğini iddia etmektedir. Arap Baharı çerçevesinde ortaya çıkan Suriye Krizi sürecinde Türkiye, Neorealist teorinin bu varsayımına uygun bir biçimde, Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla imzalanan işbirliği anlaşmalarını bir anda yok saymış ve bu ülkeyle özellikle güvenlik alanında kıyasıya bir rekabet içerisine girmiştir. Ayrıca Neorealist teorinin güvenlik varsayımları, bir devletin en önemli amacının güvenliğini sağlamak olduğunu ve devletlerin geleceğe yönelik güvenlik tehditlerini ortadan kaldırdıktan sonra diğer amaçları için caba sarf edebileceğini vurgulamaktadır. Suriye Krizinin ortaya çıkışının ardından Türkiye, Neorealizmin bu önermesine uygun şekilde, bu krizin ulusal güvenliğini tehdit eden seyrine odaklanmış ve Suriye'ye yönelik dış politik faaliyetlerini bu odak noktası üzerinden şekillendirmiştir.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Suriye ilişkilerinde, 2000'li yılların başlarında dikkate değer bir ilerleme meydana gelişmiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde meydana gelen bu ilerleme, Türkiye'nin 2002 yılında Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımını uygulamaya koymasının ardından daha da belirginleşmiş ve iki ülke geçmişte hiç olmadığı kadar birbirleriyle yaklaşmıştır. Ancak iki ülke ilişkilerinde, Türkiye'nin yeni dış politika yaklaşımı doğrultusunda gerçekleştirdiği girişimler neticesinde sağlanan bu yakınlaşma, Ortadoğu bölgesinde cereyan eden toplumsal hareketlerin Suriye'ye sıçramasının ardından bu ülkede gelişen iç savaşın ortaya çıkardığı sorunlara paralel olarak ortadan kalkmış ve Türkiye-Suriye ilişkileri gerilimlerle dolu bir nitelik kazanmıştır. Bu durum Türkiye'nin Suriye'ye yönelik dış politikasında geniş kapsamlı değişikliklerin

meydana gelmesine sebep olmuştur. Nitekim Türkiye 2002 yılı itibariyle Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde şekillendirdiği Suriye politikasını terk etmiş ve bu ülkeye karşı, güvenlik öncelikli bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Türkiye'nin Suriye iç savaşı sürecinde ulusal güvenliği açısından tehdit oluşturduğuna inandığı Esat rejimine yönelik dış politik girişimleri göz önüne alındığında, Türk Dış Politikasının güvenlik merkezli Suriye yöneliminin, Neorealizmin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüştüğü rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin Suriye ile Komşularla Sıfır Sorun Politikası yaklaşımı çerçevesinde yaptığı işbirliklerinin tamamını askıya alarak bu ülkede cereyan eden iç savaşın ulusal güvenliğini tehdit eden seyrine odaklanması ve ulusal güvenliğini korumak amacıyla Şam rejimi ile kıyasıya bir rekabet içerisine girmesi ve bu doğrultuda Suriye Merkez Bankasıyla ilişkileri askıya alması, Suriye hükümetinin finansal varlıkları ile Suriyeli bazı yetkililerle iş adamlarının Türkiye'deki mal varlıklarını dondurması, Suriye sınırındaki askeri hareketliliğini arttırması, Suriye'deki muhaliflere askeri açıdan yoğun bir desteklemesi ve uluslararası alanda Suriye'deki otoriter rejimin aleyhine askeri düzeyde alınan önlemlere katılım sağlaması, Suriye ordusuna her çeşit silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikini durdurması ve üçüncü ülkelerden bu ülkeye silah ve askeri malzeme transferi için Türk topraklarının, sularının ve hava sahasının kullanılmasını yasaklaması ve Suriye'ye yönelik angajman kurallarını değiştirerek askeri açıdan bu ülkenin gerçekleştirdiği saldırılara aynı şekilde karşılık vermesi, Suriye'ye karşı izlemeye başladığı güvenlik öncelikli dış politikanın, Neorealizmin güvenlik olgusuna ilişkin varsayımlarıyla büyük ölçüde örtüştüğünü kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

Açıkmeşe, Sinem Akgül, “Algı mı, Söylem mi? Koppenag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, s. 50. (Yaz 2011)

Amanov, Şatlık, “Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası”, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Türel Yılmaz- Mehmet Şahin(ed), Platin Yayınları, Ankara, (Ekim 2004)

Ataman, Muhittin, “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Bass Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, *SETA*, Rapor No: 6, s. 25-26. (Nisan 2012)

Akbaş, Zafer ve Çiğdem Mutlu, “Uluslararası Politikada Irak ve Suriye’nin Sınıraşan Su Sorununa Yaklaşımı ve Türkiye: Beklentiler ve Gerçekler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, s. 216. (Nisan 2012)

Arı, Tayyar, “Türk-Amerikan İlişkileri: Sistemdeki Değişim Sorunumu?” *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 4, Sayı 13, (2007)

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık, 6. Baskı, Bursa, (2010)

Ayhan, Veysel, Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 11, s.31. (Kasım 2009)

Baylis, John “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, s. 72-73. (Yaz 2008)

Buzkıran Davut ve Hüseyin Kutbay, “Arap Baharının Türkiye’ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri” *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 149. (2013)

Çakmak, Haydar, “Suriye Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Haydar Çakmak (ed), 2. Baskı, Kripto, Ankara, (Eylül 2013)

Çelebi, Özlen “Iraklı ve Suriyeli Sığınmacılar Krizi”, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014*, Haydar Çakmak(ed), 2. Baskı, Kripto, Ankara, (Eylül 2013)

Cemrek, Murat, “Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş”, *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Birol Akgün(ed), SDE Analiz, (Haziran 2012)

Demiray Muhittin ve İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, (Ağustos 2008)

Eralp, Yalım, Şadi Ergüvenç, Sönmez Köksal, Ümit Pamir, Mensur Akgün ve Sylvia Tiryaki, “Suriye’ye Dikkat”, *Global Political Trend Center Political Brief*, PB No: 37, s. 2. (December 2013)

Has, Kerim, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ekseninde Suriye Krizi”, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Analiz*, No 20, ,s. 2. (2012)

Karabulut, Bilal, *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Kitabevi, Ankara, (2011)

Kasım, Kamer, “11 Eylül Sürecinde Kafkasya Güvenlik Politikaları” *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, No 1, s. 20. (2006)

Küçükkeleş, Müjge, “Arap Birliği’nin Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Sayı 51, Mart s. 5. (2012)

Oğuzlu, Tarık, “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Eksenin Yükselişi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 6, Sayı 2, s. 55. (2012)

Orhan, Oytun, “Reyhanlı Saldırısı ve Türkiye’nin Suriye İkilemi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, s. 11. (Haziran 2013)

Özkaya, Abdi Noyan, “Suriye Kürtleri: Siyasal Etkisizlik ve Suriye Devleti’nin Politikaları”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 2, Sayı 8, s. 109. (2007)

Paker, Evren Balta, *Küresel Güvenlik Kompleksi Uluslararası Siyaset ve Güvenlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, (2012)

Reçber, Kamuran ve Veysel Ayhan, “Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri”, *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, s. 325. (Aralık 2013)

Sever, Ayşegül, *Türkiye’nin Ortadoğu İlişkileri Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul, (2012)

Tanrısever, Oktay F. “Güvenlik”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, Atilla Eralp(ed), İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul (2011)

Tür, Özlem, “21. Yüzyılda Türkiye’nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Ortadoğu”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoglu,-Nurcan Özgür Baklacıoğlu-Özlem Terzi(ed), Der Yayınları, (İstanbul, 2012)

Waltz, Kenneth N., *İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*, Çev: Enver Bozkurt-Selim Kanat-Serhat Yalçınar, Ankara (Nisan 2009)

Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing Company, California and Massachusetts, (1979)

Williams, Howard, Morhead Wright ve Tony Evans, *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Çev: Asena Günalp, Siyasal Yayınevi, Ankara, (2007)